

การศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน : บทเรียนจากพื้นที่และข้อเสนอเชิงนโยบาย¹

Education for Life and Community : Area-based Experience and Policy Recommendation

อาจารย์ ดร.พรใจ ลีทองอิน²

Pornjai Leetongin, Ph.D³

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้เพื่อความยั่งยืนของชุมชนและนโยบายสาธารณะที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก 34 คน เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยใช้หลักการเลือกตัวอย่างทางทฤษฎี ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนต้องบูรณาการความรู้ที่ดำรงอยู่กับความรู้สมัยใหม่ในเชิงปฏิบัติให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนเพื่อให้ความรู้เชิงบูรณาการที่ถูกสร้างขึ้นมีเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิต กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ยังทำให้ชุมชนมีความรู้ สามารถพึ่งพาตนเองและนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชน

คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้ การสร้างความรู้ ความยั่งยืนของชุมชน

Abstract

The purpose of this research is to study learning process and knowledge construction that promote sustainable community and public policy that encourage community participation in educational management.

¹ การวิจัยภายใต้การสนับสนุนจากงบประมาณรายได้นักศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

² อาจารย์ประจำภาควิชาพื้นฐานของการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

³ Lecture at Department of Foundations of Education, Faculty of Education, Srinakharinwirot University, Thailand

E-mail : pjleetong@gmail.com

Employing grounded theory was the methodology used in the study. The 34 key informants were purposively selected through the theoretical sampling. The data were collected and analyzed through in – depth interviewing. The research finding reveals that the learning process that promotes sustainability in the community include the integrating of prior knowledge and practical knowledge that relevant to the community way of life and those of knowledge constructed aim at community living. Through this process, the learning process and knowledge construction consolidate the community in wisdom, self- reliance which contribute to sustainable community.

Keyword : learning process, knowledge construction, sustainable community

นัยสำคัญของการศึกษา

การใช้การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นเครื่องมือสำหรับการเตรียมคนเข้าสู่อาชีพ ในภาคอุตสาหกรรมและบริการตามนโยบายการพัฒนาที่มุ่งปรับเปลี่ยนประเทศไทยให้เป็นประเทศพัฒนาตลอดเวลากว่าห้าทศวรรษที่ผ่านมา นั้น แม้ว่าในด้านหนึ่งจะทำให้ความสามารถในการเข้าถึงการศึกษาในระบบของเด็กและเยาวชนเพิ่มขึ้นและอยู่ในโรงเรียนยาวนานขึ้น ดังจะเห็นได้จากอัตรานักเรียนต่อจำนวนประชากรวัยเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายซึ่งไม่ใช่การศึกษาภาคบังคับในปี พ.ศ.2558 เป็นร้อยละ 77.29 ระดับอุดมศึกษา (ปริญญาตรีและต่ำกว่า) เป็นร้อยละ 46.22 จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยของประชากรที่มีอายุ 15 ปี ขึ้นไป เพิ่มขึ้นเป็น 8.1 ปี และประชากรกลุ่มอายุ 15-59 ปี เพิ่มขึ้นเป็น 9 ปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558) แต่ในทางตรงกันข้ามการเข้าถึงการศึกษาของเยาวชนซึ่งรวมถึงลูกหลานของคนในชนบทที่เพิ่มและยาวนานขึ้น กลับทำให้ครอบครัวและชุมชนซึ่งเคยมีอำนาจอิสระในการศึกษาถูกกันออกไปจากกระบวนการเรียนรู้ของคนรุ่นลูกหลาน ความรู้ที่สะสมอยู่ในชุมชนจึงไม่ได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแต่กลับถูกแทนที่ด้วย

ระบบความรู้ชุดใหม่ที่คนในชุมชนไม่ได้สร้างขึ้น นอกจากนั้นการที่ความรู้ในระบบโรงเรียนไม่ได้มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้เรียนซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนชนบท การศึกษาที่รัฐลงทุนไปจำนวนมากจึงไม่ได้ตอบสนองชีวิตและความต้องการรวมทั้งช่วยในการฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพหรือสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ยิ่งไปกว่านั้นกลับทำให้คนในชนบทหันมาให้ความสำคัญกับความรู้ในระบบโรงเรียนและวิถีชีวิตแบบใหม่เช่นเดียวกับสังคมภายนอก พลังสร้างสรรค์ของชุมชนจึงถูกลดทอนลงและตกอยู่ในภาวะของการพึ่งพิงความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก

แม้ว่ากรอบแนวทางในการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 อันเป็นกฎหมายแม่บทซึ่งเชื่อมต่อกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยสร้างชุดความหมายใหม่ของการศึกษาให้หมายถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิตและให้คุณค่ากับการเรียนรู้ที่ใช้งานได้จริง แทนที่จะให้คุณค่าเฉพาะการเรียนรู้ในระบบที่ผูกพันกับปริญญาและวุฒิบัตรทางการศึกษาเท่านั้น ดังบทบัญญัติในมาตรา 15 ที่นิยามความหมายของการศึกษารอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาจึงถูกนิยามในความหมายที่ยืดหยุ่นและคำนึงถึงเงื่อนไขของผู้เรียนแต่ละกลุ่มที่มีสภาพปัญหาและความต้องการที่แตกต่างกัน รวมทั้งกำหนดให้การเรียนรู้ตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพ หรือประสบการณ์การทำงานเป็นความหมายส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม พรบ.การศึกษาแห่งชาติด้วย นอกจากนั้นยังกำหนดให้การศึกษาทั้งสามรูปแบบมีสถานะที่เท่าเทียมกัน เนื่องจากผู้เรียนสามารถเทียบโอนผลการเรียนที่สะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ แต่การจัดการศึกษาที่ยังอยู่ในกรอบคิดของระบบโรงเรียนและกำหนดเนื้อหาหลักสูตรรวมทั้งวิธีการวัดและประเมินผลจากส่วนกลาง (สมัชชาปฏิรูปประเทศไทย , 2555) กลับเป็นอุปสรรคที่ขัดขวางการออกงามและหยั่งรากของความหมายการศึกษาชุดใหม่ที่เพิ่งถูกสร้างขึ้นในสังคมไทย

การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามหลักการที่ว่า “สังคมทั้งมวลมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา” ซึ่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดให้เป็นหนึ่งในสามหลักการที่สำคัญของการศึกษาไทย และนิยามความหมายของสังคม

ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่นนั้น แม้หลักการดังกล่าวจะสอดคล้องกับกระแสเรียกร้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาหรือจนถึงขั้นเรียกร้องให้รัฐคืนการศึกษาให้ชุมชนของบุคคลกลุ่มต่างๆ ที่เรียกร้องมาตั้งแต่ช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ทั้งนี้เพราะเชื่อกันว่าการศึกษาที่สอดคล้องกับชีวิตของคนในชนบทไม่สามารถจัดขึ้นได้โดยการผูกขาดอำนาจในการจัดการศึกษาจากรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่กระนั้นปัญหาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาก็ยังคงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและได้รับการพูดถึงอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากข้อเรียกร้องให้แก้ไขกฎระเบียบต่างๆ ที่ยังคงเป็นอุปสรรคขัดขวางการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ อาทิ การจดทะเบียนจัดการศึกษาโดยครอบครัว ศูนย์การเรียนรู้ของบุคคล องค์กรชุมชน และองค์กรเอกชน สิทธิการเทียบโอนผลการเรียนตามมาตรา 15 เป็นต้น ทั้งนี้เพราะแม้ว่าแนวคิดการมีส่วนร่วมจะเกี่ยวพันโดยตรงกับอำนาจในการตัดสินใจ แต่ในหลายกรณีหรือในหลายสถานการณ์ รัฐยังคงมองการมีส่วนร่วมในความหมายของการเข้ามามีส่วนร่วมหรือการให้ความร่วมมือ หรือการปรับตัวให้เข้ากับขั้นตอนการทำงานแบบราชการ (Hirsch, 1990)

แม้อุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทั้งในระดับฐานคิดและกฎระเบียบยังไม่ได้ถูกรื้อถอน และทำให้ในภาพรวมของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนยังคงอยู่ในขอบเขตที่จำกัดหรือเพียงเข้ามามี “ส่วนร่วม” ในการจัดการศึกษาตามความหมายของรัฐเท่านั้น แต่ในสภาวะการณ์เช่นนี้ กลับมีบางชุมชนสามารถสร้างความรู้จากประสบการณ์จนสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพลิกฟื้นและกำหนดแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีและสร้างความยั่งยืนให้แก่ชุมชน การศึกษาบทเรียนของชุมชนที่ลุกขึ้นมาจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการออกแบบนโยบายสาธารณะที่เอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของสังคมเพื่อการปฏิรูปการศึกษาตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

งานวิจัยนี้มุ่งหาคำอธิบายเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนมีอำนาจอิสระ สามารถเข้าถึงความรู้สมัยใหม่ได้อย่างรู้เท่าทัน และสามารถบูรณาการ

ความรู้ที่มีอยู่เดิมกับความรู้สมัยใหม่ เพื่อนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกอย่างเสมอภาคและมีศักดิ์ศรี โดยกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้ 1.ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยศึกษาแนวคิดและการจัดการความรู้ของชุมชน 2.ศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ทั้งในระดับชุมชนและในระดับความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก และ 3.ศึกษานโยบายสาธารณะที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded Theory) (Strauss and Corbin, 1998) ในการทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ในทัศนะของคนในชุมชน โดยเลือกชุมชนแม่ทา⁴ เป็นสนามของการศึกษา ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกและจากการวิเคราะห์เอกสาร เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้หลักการเลือกตัวอย่างทางทฤษฎี (Theoretical Sampling) กล่าวคือผู้วิจัยกำหนดคุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูลที่เชื่อว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างใน 6 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก ผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต บริบทของความเปลี่ยนแปลงในชุมชน กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชาวบ้านต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเลือกกำนัน แก่เหมือนผู้นำตามธรรมชาติและผู้สูงอายุที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันเป็นผู้ให้ข้อมูลรวม 6 คน

กลุ่มที่สอง ผู้นำเยาวชนและชาวบ้านที่มีบทบาทในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนรวม 10 คน เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยคำนึงถึงคุณลักษณะด้านภูมิหลังและด้านสถานภาพ

⁴ ชุมชนแม่ทามีความหมายสองนัย นัยแรกหมายถึงชาวบ้านในตำบลแม่ทา ซึ่งประกอบด้วย 7 หมู่บ้านคือ บ้านท่ามอน บ้านท่าข้าม บ้านค้อกลาง บ้านห้วยทราย บ้านปานอด บ้านดอนชัย และบ้านใหม่ดอนชัย นัยที่สองหมายถึงชาวบ้านที่เรียนรู้ร่วมกันด้านการรวมกลุ่มในตำบลแม่ทา ตำบลทาเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ และตำบลทาป่าสัก จังหวัดลำพูน ซึ่งต่อมาได้ร่วมกันจัดตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาและสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา

กลุ่มที่สาม อดีตครูใหญ่ ครูโรงเรียนในชุมชนและนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ในการทำงานเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนรวม 4 คน

กลุ่มที่สี่ นักวิชาการด้านการศึกษาและการศึกษาทางเลือกและนักพัฒนาด้านการศึกษาทางเลือกรวม 5 คน

กลุ่มที่ห้า ผู้นำและชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ ที่มาดูงานและเข้ารับการอบรมหลักสูตรต่างๆ ที่สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาและองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทาจัดขึ้น 2 ชุมชนรวม 7 คน

กลุ่มที่หก ผู้บริหารท้องถิ่น (อบจ. และอบต.) ที่รับถ่ายโอนโรงเรียนรวม 2 คน

เมื่อการเก็บข้อมูลดำเนินไปได้ระยะหนึ่ง ผู้วิจัยอาศัยข้อสรุปเชิงทฤษฎีหรือสมมติฐานชั่วคราว (Temporary Hypothesis) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมา เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดคุณลักษณะในการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อไป ทั้งนี้เพื่อมุ่งปรับเปลี่ยนข้อสรุปเชิงทฤษฎีให้มีความสมบูรณ์ และผู้วิจัยตัดสินใจยุติการสัมภาษณ์เมื่อข้อมูลที่ได้มาไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนข้อสรุปเชิงทฤษฎี โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรวมทั้งหมด 34 คน

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก เริ่มจากการถอดเทปบทสนทนาแบบคำต่อคำ จากนั้นจึงแยกแยะข้อมูลด้วยการลงรหัส (coding) และทำรหัสหมวดหมู่ (code mapping) กำหนดชื่อมโนทัศน์ จัดหมวดหมู่มโนทัศน์ เชื่อมโยงและเปรียบเทียบมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกัน

ส่วนข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ ผู้วิจัยวิเคราะห์โดยคำนึงถึงผู้ผลิตเอกสาร จึงแบ่งเอกสารออกเป็นสามประเภทดังนี้ 1.เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ได้แก่ เอกสารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เอกสารเกี่ยวกับการศึกษาปัญหาด้านหนี้สินของสมาชิกในชุมชน เอกสารด้านภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยเอกสารส่วนนี้เป็นเอกสารที่ผลิตโดยเยาวชนซึ่งที่ถูกรับเรียกว่าคนรุ่นใหม่ นักพัฒนาเอกชนและบุคคลภายนอก 2.เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา สถาบันพัฒนาทรัพยากร

และเกษตรกรรมยังยืนแม่ทาและองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา และ 3.เอกสารประกอบการสัมมนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาในการนำเสนอแบ่งเนื้อหาเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทา และส่วนที่สองเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อเสนอเชิงนโยบาย

แม่ทาในกระแสความเปลี่ยนแปลงและกระบวนการเรียนรู้เพื่อพลิกฟื้นชุมชน

ชุมชนแม่ทาดังอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็กตามลุ่มน้ำแม่ทาซึ่งเป็นลุ่มน้ำย่อยของกลุ่มน้ำแม่ปิง ห่างจากตัวจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 75 กิโลเมตร มีภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อนทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นแนวกั้นจากแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และแนวภูเขาทางทิศตะวันออกกั้นจากแอ่งที่ราบลุ่มลำปาง พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเป็นหุบเขาที่ถูกโอบล้อมด้วยภูเขาน้อยใหญ่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร การที่ชุมชนตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ทำให้ที่ดินทำกินมีจำกัด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเฉลี่ยน้อยกว่า 5 ไร่ คราวเรือนเกือบทั้งหมดปลูกข้าวไว้บริโภค ที่นาส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนาเพราะมีระบบเหมืองฝายทดน้ำจากแม่น้ำเข้าที่นา ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชพาณิชย์หลังการสัมปทานทำไม้ครั้งสุดท้ายยุติลง⁵ ในช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2510 ยาสูบเป็นพืชพาณิชย์ชนิดแรกที่ชาวบ้านปลูก และปลูกในลักษณะของการทำเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน (contract farming) กับโรงบ่มที่เข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่ชุมชน ผลตอบแทนที่ดีจากการปลูกยาสูบ ทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกยาสูบเข้าไปในเขตพื้นที่ป่าที่เคยให้สัมปทานและชาวบ้านใช้เป็นพื้นที่ตัดไม้ขาย ต่อมาปลายทศวรรษ 2510 ยาสูบมีราคาลดลง ชาวบ้านที่ปลูกยาสูบจึงมีหนี้สินจำนวนมากเพราะการปลูกยาสูบมีต้นทุนสูง ต้องใช้ทั้งยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเร่ง ปุ๋ยฝัง และชาวบ้านบางคนยังมีหนี้จากการซื้อรถไถเพื่อขยายพื้นที่ปลูกยาสูบ ถัดจากยาสูบก็มีพืชชนิดอื่นๆ ถูกนำเข้ามาในชุมชน อาทิ ข้าวพันธุ์ กข. ถั่วลิสง มะเขือเทศ ชিং ถั่วฝักยาว เป็นต้น ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ชาวบ้านบางส่วนเริ่มหันมาปลูกข้าวโพดฝักอ่อนตามคำแนะนำของกำนันตำบลทาปลาดุกเนื่องจากได้ผลดีและไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลงเหมือนการปลูกยาสูบ การปลูกข้าวจึงเปลี่ยนมาใช้พันธุ์

⁵ ปารอบชุมชนแม่ทาให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ในปี พ.ศ.2441-2451 และให้สัมปทานไม้หมอนรถไฟและเหมืองทำไม้ลำปางใน ปี พ.ศ.2480-2507

ข้าวคั่วแทน เพราะจะเก็บเกี่ยวได้เร็ว ทำให้สามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ทัน 2 ครั้งในทีนาซึ่งส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับปลูกข้าวโพดฝักอ่อนทั้ง 2 ครั้ง แต่หากปลูกข้าวโพดรุ่นที่สามจะต้องสูบน้ำเข้าทีนาเอง เพราะในเดือนมีนาคม-เมษายนน้ำในแม่น้ำจะแห้ง การปลูกข้าวโพดในรุ่นที่สามจึงมีต้นทุนสูง ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูก นอกจากจะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในทีนาแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดในที่สวนอีกด้วย โดยทั่วไปมักจะปลูกประมาณ 2 ครั้งเพราะอาศัยน้ำฝนในปี พ.ศ.2529 ชาวบ้าน 6 ครอบครัวหันมาทำการเกษตรยั่งยืน จนถึงปัจจุบันมีครอบครัวที่ทำเกษตรยั่งยืนประมาณ 86 ครอบครัว ส่วนครอบครัวที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนโดยใช้สารเคมีมีประมาณครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดหรือประมาณ 750 ครัวเรือน นอกจากปลูกข้าวไร่บริโภคและปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไว้ขายแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนิยมเลี้ยงวัวทั้งวัวเนื้อ (วัวขุน) และวัวนมเพื่อรีดนมส่งขายด้วย เพราะต้นข้าวโพดและฝักข้าวโพดที่แก่แล้วเป็นอาหารที่วัวชอบ การเดินทางไปทำงานต่างประเทศยังเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของหลายครัวเรือน ประเทศที่นิยมเดินทางไปทำงานในปัจจุบัน ได้แก่ ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวันและเกาหลีใต้ ขณะนี้มีชาวบ้านทำงานอยู่ในประเทศเหล่านี้ประมาณ 50-60 คน ชาวบ้านประมาณ 10 คนทำงานรับจ้างในเมืองแบบถาวร เช่น งานก่อสร้าง และมีหลายคนทำงานรับจ้างในเมืองแบบชั่วคราวนอกฤดูกาลผลิตหรือยามไม่มีงานในไร่นา ส่วนคนหนุ่มสาวหลายคนนิยมทำงานในนิคมอุตสาหกรรมจังหวัดลำพูน การหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด น้ำผึ้ง ผักและสัตว์ป่า ยังเป็นรายได้อีกทางหนึ่งด้วยเช่นกัน

ในปี พ.ศ. 2529 โครงการพัฒนาชนบทอำเภอสันกำแพงขยายงานเข้ามาทำงานในชุมชนแม่ทาโดยมีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โครงการฯ สนับสนุนให้ชาวบ้านรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา นำชาวบ้านไปดูงานในชุมชนอื่นๆ ทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยถกเถียงกันในเรื่องวิถีชีวิต การทำมาหากิน การจัดการทรัพยากร จนนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาที่บูรณาการทุกประเด็นปัญหาในชุมชนและผู้นำตามธรรมชาติเริ่มชวนชาวบ้านตั้งกลุ่ม โดยกลุ่มธนาคารข้าวเปลี่ยนเป็นกลุ่มกิจกรรมกลุ่มแรกที่ชาวบ้านก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2530 เพื่อแก้ปัญหาข้าวไม่พอกิน แต่ต้องยุติการดำเนินกิจกรรมภายหลังก่อตั้งได้เพียง 1 ปี

เนื่องจากสมาชิกที่มีฐานะดีไม่ต้องการให้สมาชิกที่ยากจนยืมข้าวเพราะกังวลว่าจะไม่สามารถนำข้าวมาคืนได้ ชาวบ้านจึงมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการตั้งกลุ่มและเห็นร่วมกันว่าขนาดของกลุ่มที่เหมาะสมที่จะทำให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมซึ่งจะทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนต้องมีสมาชิก 5-10 คน เมื่อได้มีการแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ปัญหาการรวมกลุ่ม ชาวบ้านจึงหันมารวมกลุ่มปือกในชุมชนและทำกิจกรรมร่วมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มร้านค้า กลุ่มเลี้ยงหมู ธนาคารข้าว กลุ่มปือกที่เริ่มจากบ้านปงกาขยายไปทุกหมู่บ้านในตำบลแม่ทาและยังขยายไปยังตำบลใกล้เคียงคือทาเหนือและทาปลาดุกด้วย ภายในเวลาประมาณ 2 ปีมีการตั้งกลุ่มปือกรวม 24 กลุ่ม และมีชาวบ้าน 6 ครอบครัวเริ่มปลูกผักปลอดสารพิษ และต่อมาพัฒนาเป็นเกษตรทางเลือก ในปี พ.ศ.2533 ผู้นำตามธรรมชาติและชาวบ้านร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและเห็นร่วมกันว่ากลุ่มต้องรวมตัวเป็นเครือข่าย เพราะหากปล่อยให้แต่ละกลุ่มดำเนินกิจกรรมไปตามลำพัง ปัญหาเชิงโครงสร้างของชุมชนอาจไม่ได้รับการแก้ไข เช่น ปัญหาหนี้สิน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนอาจล่มสลายได้ จึงรวมตัวตั้งเป็นเครือข่ายใช้ชื่อว่า เครือข่ายคณะกรรมการกลางเขตแม่ทา เพื่อพลิกฟื้นชุมชน โดยในช่วงแรกเนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เครือข่ายจึงมีบทบาทในการต่อรองราคาขายข้าวโพดฝักอ่อนกับพ่อค้าคนกลาง และต่อรองราคาปุ๋ยและยาฆ่าแมลงกับบริษัท ซึ่งต่อมาได้เข้ามาจัดจำหน่ายให้สมาชิกเอง เมื่อเกิดวิกฤติภัยแล้งในปี พ.ศ.2534-2535 ทำให้ขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตร เครือข่ายคณะกรรมการกลางเขตแม่ทาจึงเข้าไปมีบทบาทในเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มีการวิเคราะห์ปัญหาการขาดแคลนน้ำและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน และเห็นร่วมกันว่าจะทำป่าชุมชนกันแนวเขตป่า ปรับแนวเขตป่าและกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ป่า รวมทั้งยังเห็นร่วมกันว่าควรผลักดันให้มีการกำหนดนโยบายให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่า จึงเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือ (คนท.) แต่เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งในแนวทางการจัดการป่าและปัญหาความไม่แน่นอนทางการเมืองทำให้สิทธิชุมชนยังไม่ได้รับการรับรอง (อัจฉรา รักยุติธรรม, 2542 : 8-12) ชาวบ้านจึงหันมาทำงานอนุรักษ์และจัดการป่าในระดับชุมชนและชาวบ้าน 6 ครอบครัวที่เริ่มปลูกผักปลอดสารพิษ

ในปี พ.ศ.2529 ได้ร่วมกันตั้งกลุ่มแม่ทา 1 ในปี พ.ศ.2536 เพื่อสนับสนุนช่วยเหลือกันในการปลูกและขายผักปลอดสารพิษ และในปีเดียวกันนี้ ชาวบ้านได้ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตำบลแม่ทา ทำงานในรูปโครงสร้างของสภาตำบลแม่ทาเพื่อขับเคลื่อนงานด้านการขอเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน และต่อมาชาวบ้านได้ร่วมกันจัดทำโฉนดชุมชน ในปี พ.ศ. 2539-2540 การบริหารจัดการเครือข่ายคณะกรรมการกลางเขตแม่ทาของคณะทำงานบางชุดไม่โปร่งใส ทำให้สมาชิกขาดความไว้วางใจ เครือข่ายฯ จึงอ่อนแอลงอย่างต่อเนื่อง กอปรกับเครือข่ายเป็นการรวมตัวอย่างไม่เป็นทางการ จึงไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ทำให้ในที่สุดเครือข่ายคณะกรรมการกลางเขตแม่ทาต้องยุบตัวลง แต่แกนนำบางคนซึ่งทำเกษตรยั่งยืนและเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มได้ชักชวนชาวบ้านพูดคุยแลกเปลี่ยนและสรุปบทเรียนร่วมกันว่าทางออกที่มั่นคงและยั่งยืนของชุมชนคือการทำเกษตรยั่งยืน กลุ่มชาวบ้านที่ทำเกษตรยั่งยืนได้รวมตัวเป็นเครือข่ายเกษตรยั่งยืนในปี พ.ศ.2543 และในปีเดียวกันนั้นยังได้ร่วมกันก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาเพื่อทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนและก่อตั้งสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกดำเนินธุรกิจร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันและช่วยสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสมาชิกและส่วนรวมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม จนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ต่อมาได้จดทะเบียนเป็นสหกรณ์ เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2544

กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน

การกำหนดให้ชนบทเป็นภาคการผลิตสินค้าเกษตรกรรม อาหาร และแหล่งแรงงานราคาถูกในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและความทันสมัยที่ดำเนินมาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างใหญ่ไพศาลขึ้นต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชนบท แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้จะมิได้ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกือบทั้งหมดตกอยู่ในภาวะอ่อนแอหรือล้มละลาย เพราะชุมชนหลายแห่งสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตจนดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างเข้มแข็ง ดังที่ปรากฏในวาทกรรมทางเลือกการพัฒนา แต่ท่ามกลางความสำเร็จในการกำหนดทางเลือกของชุมชนเหล่านี้ สิ่งที่ยังดำรงอยู่ควบคู่กันไปก็คือความยากลำบากในการ

ดำรงชีวิตของผู้คนอีกเป็นจำนวนมากในชุมชนอีกหลายแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ประสบปัญหาหนี้สินสะสมเพิ่มพูนอย่างต่อเนื่อง มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคและการดำเนินกิจกรรมทางการผลิตที่ต้องใช้ทุนในรูปของเงินตราที่เพิ่มสูงขึ้น โดยนัยนี้ ชุมชนบางแห่งที่แสวงหาทางออกจากชีวิตที่ยากลำบากจนสามารถดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้จึงเกิดขึ้นจากการหนุนเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชนดังเช่นในกรณีของชุมชนแม่ทา เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนถอนตัวออก กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทาก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้พร้อมๆ กับสามารถสร้างองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นห้องเรียนเกษตรยั่งยืนที่มีชีวิต ความงอกงามและยั่งยืนของกระบวนการเรียนรู้ทำให้ชุมชนสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนอื่นๆ และผู้สนใจทั่วไปซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในฐานะผู้รู้ การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทาจะเริ่มเมื่อนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนปรากฏตัวขึ้นในชุมชนหรือในปี พ.ศ.2529 จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าการบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนจะเป็นรูปเป็นร่างอย่างชัดเจนในช่วงกลางทศวรรษ 2540 ก็ตาม การวิเคราะห์จะชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญของแนวคิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การจัดการความรู้ของชุมชน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน

การเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องของชุมชนแม่ทามีองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้นำไปสู่การสร้างคามยั่งยืนของชุมชนดังนี้ 1) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เนื้อหาการเรียนรู้เป็นเรื่องการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องและความยั่งยืนของชีวิตและชุมชน 2) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการแลกเปลี่ยนเชิงความคิดและผู้เข้าร่วมเรียนรู้สามารถเข้าและออกจากกระบวนการเรียนรู้ได้โดยสมัครใจหรือมีอำนาจอิสระ (autonomy) 3) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ 4) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการแลกเปลี่ยนผ่านการรวมกลุ่มขนาดเล็กและการสร้างเครือข่าย และ 5) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างเงื่อนไขให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้ขบคิดถึงสภาวะการณ์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตบนฐานความยั่งยืนของชุมชน เมื่อวิเคราะห์หลักสูตรเส้นทางเศรษฐกิจและหลักสูตรสุขภาพเพียง ซึ่งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาสร้างขึ้นจากประสบการณ์การเรียนรู้เพื่ออบรมชาวบ้านและผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งหลักสูตรระบบการจัดการสุขภาวะชุมชนโดยชุมชน ที่องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทาจัดให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยมีสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาเป็นวิทยากรหลัก จะเห็นได้ว่าสาระการเรียนรู้ที่กำหนดในหลักสูตรดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นหัวข้อการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชน ซึ่งหลักสูตรเส้นทางเศรษฐกิจแบ่งเป็นสามหัวข้อย่อยคือ พัฒนาการและการแข่งขันทรัพยากร การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน องค์กรท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรและเกษตรยั่งยืน หัวข้อบทเรียนเกษตรกรรมยั่งยืน ทักษะศึกษาไร่นาตัวอย่าง เกษตรกรรมยั่งยืน แนวคิดหลักการ เกษตรกรรมยั่งยืน ระบบนิเวศกับเกษตรกรรมยั่งยืนและเทคนิคที่เหมาะสม ฝึกปฏิบัติเทคนิคเกษตรกรรมยั่งยืน ตลาดทางเลือกกับเกษตรกรรมยั่งยืน กระบวนการกลุ่มและการสืบทอด คู VCD “ผู้ฝันอันยั่งยืน” ผลผลิตจากสวนสุโตก ตลาดชุมชน แผนชีวิตที่พอเพียง บทเรียนการบริหารจัดการหนี้ ประชาธิปไตยภาคประชาชน เวทีประชาคม วิทย์ชุมชนคนอีกแม่ทา พัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง คนรุ่นใหม่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนปฏิบัติการอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตที่สำนึกถึงความยั่งยืนของชุมชน ทั้งนี้เพราะความรู้ที่สร้างขึ้นจึงเป็นความรู้ที่ช่วยให้คนในชุมชนสามารถดำเนินชีวิต การจัดการชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน กล่าวคือ ในระดับครอบครัว ความรู้ที่สร้างขึ้นช่วยให้ชาวบ้านสามารถจัดการปัญหานี้ขึ้นซึ่งเป็นปัญหาวิกฤตของชุมชนได้ ช่วยให้ชาวบ้านสามารถวางแผนการใช้ชีวิตได้อย่างพอเพียง มีความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมกับระบบนิเวศจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ เพราะสามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพพอเพียงสำหรับบริโภคในครอบครัวและเหลือขายเป็นเงินสดเพื่อเก็บออมหรือใช้ซื้อสินค้าและบริการที่จำเป็นหรือส่งลูกเรียนหนังสือในโรงเรียน ในระดับชุมชน ความรู้ที่สร้างขึ้นเป็นความรู้ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างและพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้คนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นลูกหลานสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งยังเป็นความรู้ในการสร้างและ

พัฒนากระบวนการกลุ่มและเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสามารถส่งต่อความรู้ไปให้คนรุ่นลูกหลานสืบทอดเพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชนอีกด้วย กระบวนการเรียนรู้และความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักในการดำรงชีวิตจึงมีความต่อเนื่องและความยั่งยืนของชีวิตและชุมชนเป็นจุดมุ่งหมาย

กระบวนการเรียนรู้เน้นการแลกเปลี่ยนเชิงความคิดและผู้เข้าร่วมการเรียนรู้มีอำนาจอิสระ ประสบการณ์ที่เรียนรู้จากการตั้งกลุ่มในช่วงระยะแรก ทำให้ชาวบ้านมองว่าการรวมกลุ่มเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่ความยั่งยืน ต้องเป็นการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างของชุมชนหรือเป็นปัญหาที่ใหญ่กว่าที่แต่ละกลุ่มเผชิญอยู่ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่ากลุ่มกำกับคิดหรือกลุ่มความคิด กลุ่มกำกับคิดแตกต่างจากกลุ่มกิจกรรม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มร้านค้า กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มเลี้ยงหมู ฯลฯ ที่เกิดขึ้นทั่วไป เพราะกลุ่มกำกับคิดใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างเงื่อนไขให้กลุ่มขับเคลื่อน ตัวอย่างการพูดคุย เช่น เลี้ยงวัวแบบไหนถึงทำให้มีวัวตลอดไป ผลสำเร็จของการดำเนินกิจกรรมจึงไม่ใช่เป้าหมายของการรวมกลุ่ม การรวมกลุ่มในลักษณะเช่นนี้ อาจทำให้บางคนไม่ได้รับหรือมองไม่เห็นประโยชน์ที่จะได้รับ การเข้าร่วมโดยความสมัครใจจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นในการสร้างความต่อเนื่องของการรวมกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชนจึงต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ชาวบ้านสามารถเข้าและออกจากกระบวนการเรียนรู้ได้โดยสมัครใจ หรือมีอำนาจอิสระในการตัดสินใจหรือเป็นผู้กำหนดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยพิจารณาจากประโยชน์ที่ได้รับหรือเงื่อนไขที่แวดล้อมอยู่หรือเป็น “นายตัวเอง” การให้ความสำคัญกับการตัดสินใจโดยอิสระ ทำให้จำนวนชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้และจำนวนกลุ่มเพิ่มขึ้นอย่างช้าๆ ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของชาวบ้านที่ทำเกษตรยั่งยืนและจำนวนกลุ่มในเครือข่ายเกษตรยั่งยืนแม่ทากว่าคือ สามปีหลังจากชาวบ้านที่ทำเกษตรยั่งยืนได้ก่อตั้งกลุ่มแม่ทา 1 อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2536 ในปี พ.ศ.2539 จึงเกิดกลุ่มแม่ทา 2 พ.ศ.2541 เกิดกลุ่มแม่ทา 3 พ.ศ.2543 เกิดกลุ่มแม่ทา 4 และต่อมาเมื่อ พ.ศ.2544 เกิดกลุ่มแม่ทา 5-7 พ.ศ.2546 เกิดกลุ่มแม่ทา 8 และ พ.ศ.2547 เกิดกลุ่มแม่ทา 9 อย่างไรก็ตาม แม้การเข้าร่วมโดยสมัครใจจะทำให้มีจำนวนชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของกลุ่มแบบกำกับคิดไม่มากนัก และน้อยกว่ากลุ่มกิจกรรม

ที่มีอยู่จำนวนมากในชุมชนก็ตาม แต่การเข้าร่วมโดยสมัครใจก็เป็นผลให้มีการลาออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่มน้อยมาก ชุมชนแม่ทาจึงมีชาวบ้านจำนวนมากที่เติบโตจากการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ยังคงมีบทบาทอย่างแข็งขันในฐานะแกนนำหรือที่ปรึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อขับเคลื่อนชุมชนสู่ความยั่งยืน

กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ การดำเนินชีวิตที่ต้องอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีลักษณะเฉพาะ มีความหลากหลายแตกต่างกัน ทำให้การปฏิบัติเป็นองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพราะชาวบ้านเชื่อว่าความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้ต้องสร้างขึ้นจากการปฏิบัติคือต้องใช้ ต้องทำ เพราะความรู้ไม่ใช่สิ่งที่หามาได้ ความรู้สำเร็จรูปจึงเป็นเพียงความรู้ที่ฉาบฉวย ใช้ประโยชน์ไม่ได้ ผู้มีความรู้หรือผู้รู้จึงต้องเป็นผู้สร้างความรู้จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ดังคำกล่าวของปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนที่ว่า “.....การที่เฮารู้เรื่องป่า เรื่องเกษตร เรื่องสหกรณ์ได้นะเพราะเฮาทำมากับมือของตัวเก้า....” หากนำความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นจากการปฏิบัติมาวิเคราะห์ จะช่วยให้เข้าใจว่าเพราะเหตุใดชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับการปฏิบัติ ดังเช่นความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืนเนื่องจากที่ดินทำกินของชาวบ้านมีทั้งพื้นที่ลาดชัน พื้นที่ดอน และพื้นที่ลุ่ม การวางแผนและใช้ประโยชน์ที่ดิน การวางระบบและจัดการแหล่งน้ำ การเตรียมพื้นที่ การเลือกพืชที่จะปลูกและการเลี้ยงสัตว์รวมทั้งการปรับปรุงบำรุงดินจึงมีความแตกต่างกัน ความรู้ในการจัดการที่ดินในระบบเกษตรยั่งยืนที่ชาวบ้านสร้างขึ้นจากการปฏิบัติจึงแตกต่างกัน เช่น พื้นที่ลาดชัน มีข้อได้เปรียบไม่ต้องกังวลน้ำท่วมในหน้าฝนเหมือนพื้นที่ลุ่ม จัดการน้ำแบบประปาภูเขาได้จึงไม่ต้องสูบน้ำขึ้นมาใช้เหมือนพื้นที่ดอน และพื้นที่ลุ่ม แนวคิดในการทำการเกษตรคือรักษาสภาพป่าต้นน้ำให้อุดมสมบูรณ์และจัดการพื้นที่ให้มีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติโดยปลูกพืชหลายระดับ ต้องเลือกพืชให้เหมาะสมกับพื้นที่ เน้นการปลูกพืชทนแล้งได้ดี เช่น ตะไคร้ สับปะรดพันธุ์พื้นบ้าน จี๋เหล็ก มะขามป้อม

กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการแลกเปลี่ยนผ่านการรวมกลุ่มขนาดเล็กและการสร้างเครือข่าย นอกจากองค์ประกอบด้านการปฏิบัติแล้ว การแลกเปลี่ยนผ่านการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายยังเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของแนวคิดกระบวนการ

เรียนรู้ของชุมชน เพราะการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนภายในกลุ่มนอกจากจะช่วยถอดบทเรียนจากการปฏิบัติแล้วยังช่วยให้ชาวบ้านสามารถเรียนรู้ประสบการณ์ที่หลากหลายโดยไม่ต้องลองผิดลองถูกด้วยตนเองหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าหนุนเสริมด้านความรู้ การจัดการและช่วยเหลือด้านทรัพยากร กลุ่มที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีขนาดที่เหมาะสมและเอื้อให้สมาชิกทั้งหมดได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพต้องมีสมาชิก 5 -10 คน จากการศึกษากลุ่มในเครือข่ายเกษตรยั่งยืนพบว่า มีเพียงกลุ่มแม่ทา 2 ที่มีสมาชิกเกิน 10 คน และสมาชิกในกลุ่มแม่ทาส่วนใหญ่มักเป็นญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านหรือมีแปลงปลูกผักอยู่ใกล้กัน โดยทั่วไป การแลกเปลี่ยนมักเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เช่น พบกันที่ตลาด ในแปลงปลูกผัก หรือก่อนที่ไฟฟ้าและโทรศัพท์จะเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านมักมานั่งพูดคุยกันรอบกองไฟที่สุ่มยามค่ำคืนในช่วงฤดูหนาว แต่การแลกเปลี่ยนอย่างเป็นทางการจะจัดขึ้นตามการนัดหมายของแต่ละกลุ่ม นอกจากนั้นชาวบ้านยังเห็นว่าเมื่อกลุ่มดำเนินกิจกรรมไปแล้ว กลุ่มไม่ควรรับสมาชิกเพิ่ม แต่ควรให้ชาวบ้านที่สนใจรวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มใหม่ เพราะการรับสมาชิกใหม่อาจเป็นอุปสรรคในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้หรือทำให้กลุ่มต้องย้ายอยู่กับที่เพื่อรอคอยให้สมาชิกใหม่เรียนรู้ เนื่องจากกลุ่มที่ก่อตั้งเป็นกลุ่มขนาดเล็กและอาจมีจำนวนมาก การรวมตัวเป็นเครือข่ายจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะนอกจากจะเพิ่มพลังแห่งการเรียนรู้แล้ว การรวมตัวเป็นเครือข่าย จะทำให้เรื่อง/ประเด็นในการแลกเปลี่ยนถูกยกระดับเป็นเรื่องของชุมชน หรือทำให้ชุมชนเป็นตัวตั้งอีกด้วย

กระบวนการเรียนรู้ที่สร้างเงื่อนไขให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้สถานการณ์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง การทำให้ชาวบ้านสนใจเรียนรู้และร่วมคิดวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชนและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อเข้าใจถึงผลลัพธ์และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน เพราะจะทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทาพบว่าด้วยลักษณะของกลุ่มที่ตั้งขึ้นซึ่งเป็นกลุ่มกำกับหรือกลุ่มความคิดและการสร้างเครือข่าย ทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นหรือคาดว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชน เช่น ปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหาการเตรียมประกาศขยายเขตพื้นที่อุทยานแม่ตะไคร้ ปัญหาหนี้สิน ปัญหาเยาวชนออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน จะได้รับความสนใจและมีการนำมาวิเคราะห์เพื่อ

หาทางแก้ไขและป้องกันทั้งในระดับกลุ่มและระดับเครือข่าย ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องทั้งนี้เพราะปัญหาดังกล่าวมักมีความซับซ้อน เช่น ปัญหาหนี้สินที่ดำเนินการวิจัยโดยเยาวชน⁶ ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้สาเหตุและหาแนวทางแก้ไขและสามารถสร้างความรู้ในการจัดการหนี้และวางแผนการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงผ่านการเรียนจากการวิเคราะห์ต้นทุนในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน⁷ หาวิธีการชำระหนี้ ทำบัญชีรายรับรายจ่ายประจำวันในครัวเรือน เป็นต้น ความพยายามแก้ปัญหาความแห้งแล้งใน ปี พ.ศ.2534-2535 ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้การจัดการป่ากับชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ ได้ศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า ได้มีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายป่าชุมชน ฯลฯ

การจัดการความรู้เพื่อความยั่งยืนของชุมชน

การก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของการจัดการความรู้ของชุมชน เพราะแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีการสะสมความรู้และพร้อมที่จะนำความรู้ที่มีอยู่มาแลกเปลี่ยนกับบุคคลภายนอกชุมชน การวิเคราะห์การจัดการความรู้ของชุมชนจึงแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ พ.ศ.2529-2543 และ พ.ศ.2543 จนถึงปัจจุบัน การจัดการความรู้ในช่วงแรกนั้น เนื่องจากความรู้ของชาวบ้านเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ การจัดการความรู้จึงเป็นการแลกเปลี่ยนผ่านกลไกที่ชาวบ้านสร้างขึ้นคือ กลุ่มและเครือข่าย ทั้งนี้ความรู้ในการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายซึ่งเป็นความรู้ที่ชาวบ้านใช้ในการอบรมตามหลักสูตรของสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน

⁶ การสำรวจหนี้สินของชาวบ้านห้วยทรายจำนวน 257 ครัวเรือน 3 ครั้งโดยใช้ข้อมูลจากแหล่งเงินกู้ 2 แหล่ง คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และสหกรณ์การเกษตรแม่ทา จำกัด รวมทั้งการสำรวจหนี้สินนอกระบบจากชาวบ้าน ในระหว่างเดือนเมษายน 2544-กรกฎาคม 2545 พบว่าหนี้สินทั้งหมด ณ เดือนมิถุนายน 2544 24,990,645 บาท เดือนพฤศจิกายน 2544 28,348,485 บาทและเดือนมิถุนายน 2545 23,106,701 บาท (เทอดศักดิ์ กองพรม, 2544: 55)

⁷ ต้นทุนในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูแล้ง รุ่นที่ 1 จำนวน 20 กิโลกรัม เช่น คำนํ้ามันเชื้อเพลิงตัดตอฟาง ค่าแรงตัดตอฟางเผาฟาง ยกร่องน้ำ ใส่ข้าวโพด ถอดดอก เก็บ แกะข้าวโพด ค่าเมล็ดพันธุ์ ยาฟูราดาน ค่าปุ๋ยสูตร 46-0-0 ปุ๋ยสูตร 16-20-0 สองครั้ง ค่าอาหาร รวม 11,099 บาท รายได้จากการขายข้าวโพดรวม 16,591บาท รายรับมากกว่ารายจ่าย 5,492 บาท ส่วนต้นทุนในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูแล้ง รุ่นที่ 2 รวม 11,066 บาท รายได้จากการขายข้าวโพดรวม 9,818 บาท รายรับน้อยกว่ารายจ่าย 1,250 บาท (เทอดศักดิ์ กองพรม, 2544: 86-87)

แม่ทา และยังเป็นแนวปฏิบัติในการสร้างกลุ่มของชุมชนจนถึงปัจจุบัน ก็เป็นผลจากการจัดการความรู้ของชุมชน เช่นเดียวกับความรู้ในการจัดการป่าซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถออกกระเปียบข้อปฏิบัติการรักษาป่าไม้เมื่อ พ.ศ.2542 สามารถจัดทำแนวเขตพื้นที่การดูแลป่า จำแนกผืนป่าเป็น 3 อย่าง และจัดทำลงในระบบฐานข้อมูลชุมชน รวมทั้งจัดทำแผนที่จำลองมาตราส่วน 1:5,000 ไว้ในหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านศึกษาลักษณะภูมิประเทศและเส้นทางการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน รวมทั้งความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืนชาวบ้านใช้ในการอบรมตามหลักสูตรของสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา

เมื่อสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาก่อตั้งขึ้นและเยาวชนกลุ่มแรก 11 คนกลับมาชุมชน การจัดการความรู้เปลี่ยนจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นการถ่ายทอดความรู้เป็นหลัก โดยมีเยาวชนทำหน้าที่ในการรวบรวมเพื่อจัดระบบความรู้ทั้งภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เช่น ระบบเหมืองฝาย การเลี้ยงผีขุนน้ำ ความเชื่อและพิธีกรรม และความรู้จากประสบการณ์ที่ฝังอยู่ในตัวแกนนำหรือชาวบ้าน เช่น ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน ความรู้ในการรวมกลุ่ม ความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืน ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ป่า ความรู้ในการแปรรูปผลผลิต ความรู้ในการจัดการดิน เป็นต้น โดยเยาวชนได้นำความรู้เหล่านี้ไปอบรมนักเรียนโรงเรียนบ้านห้วยทราย และต่อมาได้มีการตั้งกลุ่มเกษตรน้อยเพื่อให้เป็นผู้สืบทอดการสร้างการเรียนรู้ให้เยาวชนรุ่นต่อไป

ผลที่เกิดขึ้นจากการกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องมานานเกือบสามทศวรรษนั้น ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นทั้งกับชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ทั้งในด้านโลกทัศน์และวิถีชีวิตแล้ว ยังสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับชุมชน รวมทั้งการจัดการความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกด้วย

กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการคิดวิเคราะห์เพื่อเข้าใจปัญหาของตนเอง ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจสาเหตุของปัญหานี้สินและสามารถจัดการหนี้สินของตนเองได้ กระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ชาวบ้านสามารถเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต หันมาทำเกษตรยั่งยืน มีสุขภาพดีแตกต่างจากเมื่อครั้งปลูกยาสูบและข้าวโพดฝักอ่อน ชีวิตจึง

มีความสุข และเกิดสำนึกถึงความเป็นคนที่เท่าเทียมกับคนอื่น ๆ เป็นไต้หวัน ดังข้อความตอนหนึ่งในหนังสือ “แม่ทา คนเปลี่ยนโลก” ที่ว่า

“.....ลุงอินสอนมีความสุขมากที่ปลูกผักให้คนในครอบครัวมีความสุขภาพดี...สวนเดิมที่มีแต่กล้วยน้ำว้า ก็มีพืชหลากหลายชนิดขึ้น ทั้งชมพู ส้มโอ เสาวรส สับปะรด ฯลฯ เก็บกินเก็บขายได้ไม่ซ้ำกันทั้งปี.....” (ฐิติรักษ์ จาพบ, 2556 : 77) และ “.....วันนี้งานของพวกผม (นกคักดี ดวงแก้วเรือน) ของคนแม่ทาไม่ใช่การไปสร้างสิ่งดีๆ ให้กับแม่ทา ผมว่าแม่ทาได้อยู่แล้ว...ผมต้องการพลกำลังของคนแม่ทา ให้รักษาสิ่งที่ดีอยู่ให้ยั่งยืน ถึงแม้ว่าแม่ทาจจะไม่ใช่ชุมชนที่รวยที่สุด แต่เป็นชุมชนที่มีอยู่มิถุนายน มีความสุขที่สุด ผมโชคดีที่เป็นคนแม่ทา.....” (ปิยะพร ศรีแปลก, 2556 : 35)

กระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ชาวบ้านสามารถเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนด้วย ทั้งนี้เพราะชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ถูกมองจากคนในชุมชนว่าเป็นผู้มีความรู้และหลายคนได้รับเลือกตั้งเป็นผู้นำทางการของชุมชน ซึ่งนอกจากผู้นำเหล่านั้นจะทำงานตามภารกิจแล้ว ยังมีบทบาทที่เข้มข้นในการขับเคลื่อนชุมชนสู่ความยั่งยืน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ป่าและแหล่งน้ำรอบชุมชนฟื้นกลับคืนความอุดมสมบูรณ์จากการรักษาป่าและทำเกษตรยั่งยืน

นอกจากกระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ชาวบ้านสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองและเปลี่ยนแปลงชุมชนจนมีความสุขตามความหมายของชาวบ้านแล้ว กระบวนการเรียนรู้ยังเป็นปฏิบัติการของการเปลี่ยนแปลงการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านกับโลกภายนอก กล่าวคือ ในมิติของชาวบ้าน การที่แม่ทาเป็นแหล่งเรียนรู้เกษตรยั่งยืน ทำให้ชาวบ้านหลายคนมีโอกาสดำเนินสิ่งที่ตนเองทำในฐานะวิทยากร หรือมีโอกาสพาชาวบ้าน/ผู้สนใจ/ผู้เข้ารับการอบรมดูแปลงปลูกผัก บางคนได้รับเชิญไปเล่าสิ่งที่ตนเองทำกับบุคคลภายนอกชุมชน หลายคนมีโอกาสดำเนินการถ่ายทอดความรู้จากการปฏิบัติ/ภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อนให้เยาวชนหรือบุคคลภายนอกที่มาสัมภาษณ์ กระบวนการเรียนรู้จึงมีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านมองเห็นตนเองแตกต่างจากอดีต เพราะเห็นว่าตนเองก็มีความรู้ คนในชุมชนแม่ทามีความรู้และชุมชนแม่ทามีความรู้ โดยนัยนี้ กระบวนการเรียนรู้จึงมีนัยของการทำให้ชาวบ้านหลุดออกจากกรอบของการใช้ความรู้เพื่อครอบงำซึ่งมีนัยของอำนาจ

เพราะความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเป็นประจักษ์พยานว่าความรู้ไม่ได้มีเพียงแบบเดียว แบบที่คนทั่วไปเข้าใจกัน ในมิติของบุคคลภายนอก ปรากฏการณ์แม่ทานนอกจากจะเป็นการตั้งคำถามกับการจัดลำดับสูง-ต่ำของความรู้ ซึ่งมองความรู้ท้องถิ่นว่าเป็นความรู้ที่ล้าหลังความรู้ชั้นต่ำแล้ว ยังเป็นการตั้งคำถามกับการมองความรู้แบบคู่ตรงข้าม ทั้งนี้เพราะในกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้ใหม่ ชาวบ้านจะบูรณาการความรู้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ความรู้จากประสบการณ์และความรู้แบบวิทยาศาสตร์

ข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อเสนอเชิงนโยบาย

ความเข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้เพื่อให้ชุมชนสามารถสืบทอดวิถีชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อไปได้นั้นมีความสำคัญต่อการปฏิรูปการศึกษา เนื้อหาส่วนนี้จะเป็นการสรุปกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชนและข้อเสนอเชิงนโยบายในทัศนะของชาวบ้าน

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี

1. การปรับวิธีการผลิตเพื่อการบริโภคไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ทำให้คนในชุมชนไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาเพียงความรู้เดิมของชุมชนหรือความรู้ที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ดังเช่นในอดีตที่ผ่านมาเท่านั้น หากแต่ยังต้องพึ่งหรือใช้ประโยชน์จากความรู้สมัยใหม่ในการทำมาหากินอีกด้วย เช่น ความรู้ด้านการตลาด การแปรรูปสินค้า การบรรจุภัณฑ์ ในกรณีของชุมชนแม่ทา แม้ว่าจะหันกลับมาปลูกผักทำเกษตรปลอดสารพิษแต่เมื่อการขายเป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายและผู้ซื้ออยู่นอกชุมชน การเข้าถึงความรู้สมัยใหม่จึงเป็นสิ่งจำเป็นเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากความรู้สมัยใหม่เป็นความรู้ที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่คุ้นเคยและเป็นความรู้ที่แตกต่างจากความรู้เดิม การเข้าถึงความรู้สมัยใหม่จึงเป็นข้อจำกัดที่สำคัญของคนส่วนใหญ่ในชุมชนชนบทหลายแห่ง แต่งานวิจัยนี้ค้นพบว่า ความรู้ที่คนในชุมชนแม่ทาร่วมกันสร้างสรรค์และสั่งสมเป็นหลักสูตรการเรียนรู้และถ่ายทอดสู่ลูกหลานของตนเป็นความรู้เชิงบูรณาระหว่างความรู้เดิมของชุมชนกับความรู้สมัยใหม่ที่ถูกรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในบริบทของชุมชน ความรู้เชิงบูรณาการที่ถูกสร้างขึ้นจึงมีเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิตและทำมาหากินอยู่ในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้จึงทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางความรู้และนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชน คนในชุมชนจึงเลื่อมองตนเองว่าเป็นคนไม่มีความรู้ ความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นในกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจึงเติบโตงอกงามและดำรงอยู่ในชุมชนรวมทั้งเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. ความหลายหลายและความเป็นพลวัตของความรู้เชิงบูรณาการที่ชาวบ้านสร้างขึ้น ทำให้สถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดและจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชน อาทิ บ้าน วัด โรงเรียน มีข้อจำกัดในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ชาวบ้านจึงสร้างกลไกเชิงสถาบันขึ้นมาใหม่แทนที่จะยึดติดกับสถาบันดังกล่าว และกลไกเชิงสถาบันที่สร้างขึ้นมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาวการณ์ของชุมชน จากการจัดตั้งกลุ่มและรวมตัวเป็นคณะกรรมการเครือข่ายมาสู่การจัดตั้งสถาบันที่เป็นทางการซ้อนทับกลุ่มและคณะกรรมการเครือข่ายในปัจจุบัน ทำให้กลไกเชิงสถาบันมีความเข้มแข็งในการสร้างการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และดำเนินกิจกรรม

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนพบว่าในทัศนะของคนในชุมชน ความยั่งยืนอาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากการสืบทอดของคนรุ่นลูกหลาน การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้ลูกหลานของตนเองในโรงเรียนหรือการมีอำนาจจัดการศึกษาเองจึงเป็นภารกิจที่ชุมชนปรารถนาจะกระทำ ยิ่งไปกว่านั้น การที่ชุมชนสามารถจัดการศึกษาให้ลูกหลานหรือมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จะมีส่วนสำคัญในการทำให้ชุมชนต้องจัดการความรู้ของตนเอง ซึ่งนั่นย่อมหมายถึงชุมชนสามารถยกระดับการเรียนรู้ของตนเอง ความพยายามในการขยายโอนโรงเรียนจึงเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า เพราะแม้ชุมชนจะกลายเป็นห้องเรียนมีชีวิตในสายตาของคนภายนอก แต่ความรู้ที่งอกงามอยู่ในชุมชนและเกื้อหนุนให้คนทั้งชุมชนเรียนรู้ตลอดชีวิตกลับไม่อยู่ในพื้นที่ความรู้ซึ่งค้ำยันกฎหมายของสังคม โดยนัยนี้ การปฏิรูปการศึกษาจึงจำเป็นต้องปฏิรูปโครงสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาด้วยการเอื้ออำนาจให้ชุมชนที่มีความปรารถนาจะจัดการศึกษาสามารถดำเนินการได้ดังนี้

1. แก้ไขกฎกระทรวงที่กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2547 ให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ตามบทบัญญัติมาตรา 41 และ 42 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 และฉบับที่ 3 พ.ศ.2553 และจัดทำแผนปฏิบัติการเป็นขั้นตอนชัดเจนในการถ่ายโอนแผนการกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีแผนกลยุทธ์เพื่อเตรียมการและดำเนินการจัดการศึกษา แผนปฏิบัติการแปลงกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ และการกำกับ ควบคุม ตรวจสอบ รวมทั้งโอนงบประมาณที่กระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนสถานศึกษานั้นๆ ให้้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแผนการกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีรายได้และจัดงบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอ

2. กำหนดนโยบายและทิศทางการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาขององค์กรชุมชน ฯลฯ ตามบทบัญญัติมาตรา 39 ของ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติให้ชัดเจนโดยจัดทำประกาศหรือระเบียบให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดและจัดกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง โดยสถานศึกษาหรือเขตพื้นที่การศึกษาทำหน้าที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ตามการออกแบบของชุมชนและเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน ทั้งนี้ เพราะแม้ว่าบทบัญญัติมาตรา 24 และ 29 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกำหนดให้สถานศึกษาดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้และร่วมกับองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ฯลฯ ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน ตลอดจนหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนา ระหว่างชุมชน แต่ในทางปฏิบัติก็ยังไม่มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนา ระหว่างชุมชน รวมทั้งไม่สามารถตอบสนองระบบการเรียนรู้ของชุมชนที่ต้องการเข้าถึงความรู้ที่แตกต่างหลากหลาย และกลไกตามมาตรา 40 คณะกรรมการสถาน ศึกษาขั้นพื้นฐานก็มีหน้าที่เพียงกำกับและส่งเสริมสนับสนุนกิจการของสถานศึกษา ทำให้คณะกรรมการสถานศึกษาจากภาคส่วนของชุมชนไม่มีส่วนในการกำหนดกระบวนการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- จิตติรักษ์ จาพบ. (2556). แม่ทา คนเปลี่ยนโลก. เชียงใหม่ : โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง ตำบลแม่ทา สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา.
- เทอดศักดิ์ กองพรม. (2545). “กระบวนการสร้างสำนึกการปลดปล่อยตนเองจากการเป็นหนี้สินแบบยั่งยืน” กรณีศึกษาบ้านห้วยทราย ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. ม.ป.ท. : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย ภาคเหนือ (สกว. ภาค).
- ปิยะพร ศรีแปลก. (2556). แม่ทา คนเปลี่ยนโลก. เชียงใหม่ : โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง ตำบลแม่ทา สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา.
- สมัชชาปฏิรูปประเทศไทย. (2555). การปฏิรูปการศึกษา : ปรับทิศทางการศึกษาเพื่อสร้างคุณภาพและลดความเหลื่อมล้ำในสังคม. เอกสารหลักประกอบการประชุมสมัชชาปฏิรูประดับชาติ ครั้งที่ 2 ระเบียบวาระที่ 2.6. 14 กุมภาพันธ์ 2555.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2558). รายงานภาวะสังคมไตรมาสสาม 2558. ค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2558. http://social.nesdb.go.th/social/Portals/0/Documents/Q3-2558_final_website_214.pdf
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2542). 3 ทศวรรษป่าชุมชนภาคเหนือ. ใน บุญตา สืบประดิษฐ์ และ อัจฉรา รักยุติธรรม (บรรณาธิการ), 3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย. (หน้า 1-14). เชียงใหม่ : มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ.
- Hirsch, Philip. (1990). Development Dilemmas. in Rural Thailand. Singapore : Oxford University.
- Strauss, Anselm L and Corbin, Juliet M. (1998). Basics of Qualitative Research : Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory. (2nd edition) London : Sage Publications.